

Əli Şamil
alishamil@yahoo.com

Ramiz Əskər dost-tanış yanında yan giley, yan zarafat deyərdi: 'Əli məni işlətməkdən öldürəcək'. Mən də cavabında deyərdim: 'Tarix dərs çıxarmaq üçündür'. Musa Nağıyev haqqında danışında deyirər ki, o, yüz ev tiksən, çox yaşayacağına inanmış. Bir az xəsislik, bir az da tanbəllik etdiyindən 98 ev tiksən. Ona görə də 100 il yaşaya bilmədi. 70 yaşında dünyadan köcdü. Sən Musa Nağıyev kimi eləmə, vaxtında 100 kitab yaz, çap etdir ki, uzun-mürű olasan.'

Bizim tələbəlik illərimizdə represiya olunanlar haqqında bəlgilər çox az idi. Sov.İKP-nin 20-ci qurultayından az bir vaxt keçmişdi. Sovet iraçılıyinin noqşanları ölkəni uzun illər idarəədən losif Stalinin adına yازılmış və haqsız həbs edilənlərin, güllələnənlərin böyük qismına bərat verilmişdi. Əslinda bərat formal olduğunu represiya olunanların əsərləri nəşr edilmiş, onlar haqqında istintaq materialları və arxiv sənədləri araşdırıcıların istifadəsinə verilmişdi.

Qadağan olunmuş mövzulara da həmişə maraq çox olar. Mən də bəle maraqlılardan idim. Repressiya olunanlar haqqında 1920-1930-cu il-

Şəkildə: Ramiz Əskər Türkmenistanda olarkən aldığı kitabları gözdən keçirərkən. Sağında türkiyəli araşdırıcı Doğan Kaya, solunda Əli Şamil

lərde yazıları oxuyur, hebsən dönenlər və güllələnənlərin ailesi ilə görüşürdüm. Oxuduqlarımı və eşitdiklərimi çayxanada, dərsəsəri səhəbətlərə yaşıdlarımla bölüşür, tez-tez də bu mövzuda müəllimlərimə sual veirdim. Heyif ki, o dövrə istər yaşıdlarımlı, istərse müəllimlərim arasında bu mövzuya maraq göstərənlərin sayı çox az idi. 1937-ci il represiyası deyəndə Hüseyin Cavid və Mikail Müşfiq yada düşürdü. Çünkü təbliğ olunanlar onlar idi. Onların yubileyleri qeyd edilir, haqlarında məqalələr çap olur, radio-televiziyə verilişləri hazırlanır.

Repressiya mövzusun maraq göstərənlərdən biri də bizdən 4 il sonra Azərbaycan (indiki Baki) dövlət Universitetinin Jurnalistikə fakültəsinə qəbul olunmuş Ramiz Əskər idi. Onunla Əmin Abid, Bəkir Çobanzadə, Xalid Səid Xocayev, Salman Mümtaz, Hənəfi Zeynallı və b. haqqında çox danışındıq. Xalid Səid Xocayevə məmən maraq odayan Qulam Məmmədli olmuşdu. Onun Cəlil Məmmədquluzadə haqqında xatirə yanan bəzi müəlliflərin yanlışlıqlarını göstərməsi məni həyətənləndirdi. Şənbə və bazar günləri Axundov kitabxanasının "Nadir kitablar", "Azerbaycan kitabı" (arxiv) şöbəsində işləməyi seven Qulam Məmmədli faktları haradan aldiğini soruştum. O da mənə məsləhət gərdi ki, Xalid Səid Xocayevin 1929-cu ilde latin əlifbası ilə çap olunmuş "Yeni əlifba yollarında eski xatirə və duygularım" kitabını oxuyum. Seminarlara hazırlaşmağı kənara qoyub həmin kitabı böyük həvəsle oxudum. Xalid Səid Xocayevin həyat və yaradıcılığını öyrəndikcə həyətənləndirdim.

Ramiz Əskər böyük məmənliyətə razılıq verdi. Əlyazmanın harada olduğunu xəbər aldı. Mən onu AMEA-nın Dilçilik İnstitutunun kitabxana-arxivində gördüküm söyledim. Arif Rehimoğlu namizədlək dissertasiyası yazanda həmin əlyazmadan istifadə etmiş, qaynaq göstərməmişdi. Kamil Vəli Nərimanoğlu, Arif Acalov və b. əlyazmanı gördüyüünü deyirdi. Lakin institutun direktoru Ağamusa Axundovun yanına neçə dəfə getdiğə də əlyazma tapılmadı ki, tapılmadı.

Əlyazmanı axtardığımız dövrə və ondan önce da Ramiz Əskər "Divanü lügət-it türk" haqqında çox material oxumuşdu. Əlyazmanın tapa bilməyəndə dedi ki, Azərbaycanda araşdırıcıların əksəriyyəti "Divanü lügət-it türk"dən söz açanda Besim Atalayın çevirməsindən istifadə edir. O da respublikamızda bir neçə nüsxədir və əriyib. Mən əsəri Besim Atalayın hazırladığı kitabdan istifadə edərək əvvələmək, "Divanü lügət-it türk"hami üçün əlçatan olısun."

Bu məsələdə ona heç nə deyə bilmediim. "Divanü lügət-it türk"ün Azərbaycanda hami üçün əlçatan olmasının çoxdan arzulayırdım. Amma şübhədə qalmışdım: "Bu nəhənglikdə əsəri Ramiz Əskər təkbaşına neçə çapə hazırlayacaq? Bu işin reallaşması neçə il çəkəcək? Yaxşı, Ramiz 10 il bu işi gördü, bəs kitabın nəşriyyat xərcini haradan alacaq?" Suallar beynimi yorsa da onu ruhdan salmamaq üçün heç nə demirdim.

Sənki bir mövzə baş verdi. Ramiz Əskər qısa müddətədə əsəri nəşrə hazırladı. Həm də Besim Atalay nəşrini olduğu kimi əvvələmədi. Onu Özbəkistanda, Uygurustanda, İranda çap olunan variantlarla tutuşturdu. Besim Atalay nəşrindəki xətaların bir çoxunu aradan qaldırdı. Qısa müddətədə görülmüş bu ağır və zəhmətli işə dodaq büzənlər də oldu, "Ramiz Əskər ərəb dilini bilmir, o Mahmud Kaşqarının "Divanü lügət-it türk"ünü necə əvvələmək, Dodaq büzənlər, dedi-qodu edənlər kitabı oxusayırlar görərlər ki, Ramiz Əskər çox əzəmətli bir ön söz yazıb. Orada kitabı birbaşa orijinaldən ərəb dilindən əvvələmədiyini də qeyd edib...

Onun Mahmud Kaşqarının "Divanü lügət-it türk" əsərini Türk dünəyində ilk dəfə çəvirdiyini öyrəndim. Amma nə qədər axtardım ne kitabı, nə də əlyazmasını tapmadım. Hətta son kürsədə oxuyunda Xalid Səid Xocayevin qızı Behcə xanımın ev ünvanını öyrənib onlara getdim. Məni məhrəbənliqlə qarşılısa da "Divanü lügət-it türk"ün əlyazmasının harada olduğu haqqında bir bilgisi olmadığını söyledi.

İstər tələbəlik illərində, istərse de Naxçıvanda qəzətdə işləyində ilərde represiya qurbanları mövzusunda dəst-tanışla çox səhəbet edirdim. Ramiz Əskərlər də bu mövzuda dəfələrə səhəbetimiz olmuşdu. Onun Yunus Balasaqununun "Qudatü biliq" əsərini dilimizə əvvələmədiyə və bu mövzuda dissertasiyası yazmasının həvəsindəndirdi ki, Ramizi diley tutum, qoy Xalid Səid Xocayevin də əvvələməti "Divanü lügət-it türk"ü nəşrə hazırlasın.

Şəkildə: soldan Türkmen şairi və araşdırıcı Oraz Yağmur, ortada azərbaycanlı professor Elmira Fikrətqızı və professor Ramiz Əskər

Türk dövlətləri birliyi üçün zəmin

Sənki bir mövzə baş verdi. Ramiz Əskər qısa müddətədə əsəri nəşrə hazırladı. Həm də Besim Atalay nəşrini olduğu kimi əvvələmədi. Onu Özbəkistanda, Uygurustanda, İranda çap olunan variantlarla tutuşturdu. Besim Atalay nəşrindəki xətaların bir çoxunu aradan qaldırdı. Qısa müddətədə görülmüş bu ağır və zəhmətli işə dodaq büzənlər də oldu, "Ramiz Əskər ərəb dilini bilmir, o Mahmud Kaşqarının "Divanü lügət-it türk"ünü necə əvvələmək, Dodaq büzənlər, dedi-qodu edənlər kitabı oxusayırlar görərlər ki, Ramiz Əskər çox əzəmətli bir ön söz yazıb. Orada kitabı birbaşa orijinaldən ərəb dilindən əvvələmədiyini də qeyd edib...

Kir Çobanzadənin şeir dili çox qəlizdir. Lügətərin içinde girinc qalmışsam. Bəzi sözlərin mənasını tapa bilmirəm."

əziiyyət verməyim. Özüm birbaşa onlarla əlaqə qurun, məsləhətəşim."

Onun ayaqlığı, mənim mətni krimilərlə əvvələmədiyimi bilməsi ürə

mərhələlərinə təsvir etməsi idi. Deyirdi: "Məxdumqulu zamanında ana bətəndə gedən proseslər haqqında elmi əsərlər edilməmişdi. Bəs Məxtumqulu bunları haradan bilirdi?"

Onun suallarına nə həmin gecə, na də sahərisi gün uzun çəkən çayxana səhəbətimizdə cavab verə bildim. Amma səhəbətimizin uğuru onda oldu ki, Ramiz Əskər Maxtumqulu haqqında araşdırımlar aparmağa və şeirlərini dilimizə uyğunlaşdırmağa razılaşdı. Məxdumquluun bir neçə şeirlər kitabını Türkmenistandan gətirib Ramiz Əskər verdim. Özü də Türkəyən hansı nəşrləri əldə etdi. Böyük nuh yüksəkliyi ilə işə başladı. Çox keçmədi ki, yənə də bəzi sözlərin mənasını dəqiqələşdirməkədir. Türkmen dostlanna yazdım, sağ olsunlar kəmək etdilər. Lakin türkmenlərin ağır tərənnüsi Ramiz Əskəri əsəbləşdirirdi. İşin ləğiməsini, boş durma kimi dəyərləndirdi. Deyirdi: "Öləmdəkini bittirmədən başqa işə başlaşa bilimər." Türkmen dostlara çox xəhəminət ətsəm də onlar Ramiz Əskərin sürəti ilə ayaqlaşa bilmirdilər.

Ramiz Əskər sənki Türkmenistən vurğununa əvvələmədi. Onunla birlikdə Merv (Mari) şəhərinə, Molla Nəpəs hərə olunmuş elmi konfrans-a getdi. Oxuduğu mərəzə yəhizətəşəkdi. Ramiz Əskərə görə Məxdumqulu kimi Azərbaycanda 19-cu yüzildə yaşamış onlara şair var idi. Mən isə onu Məxdumqulunu ciddi oxumadığına görə çox ittiham etdim. Hərə fikirində qaldı. Bir neçə gün sonra ona Məxdumqulunun bir vücutnaməsini göndərdim. Gecənin yarısı zəng vurdu. Adətən o gecələri işləməyi sevirdi. Mən isə saat 1-2 olanda yatırdım. Səsini eşidən də bildim ki, Məxdumqulunun vücutnaməsinin təsiri altındadır. Təklif etdi ki, sabah görüşək. Mən de qəsədən mizildənəraq: "Qoymazsan yatam, bunu sabah da deye bilərdin", dedim. Mənim gileyimə baxmayaq telefonda yarım saatdan çox dənisi. Onu həyətənləndirən şairin əsərinin ana bətəndə döllənməsinin

Şəkildə: Ramiz Əskər Aşkhabadın 40-50 kilometriyindəki Kov ata ocağında. Yerin dərinliyinə enən 200 metirlik mağara kiçik bir kükürdülu su gölməçəsinə çıxır. Yüzüldərdi insanlar bu gölməçədə ərimib xəstəliklərən qurtardıqlarından oranın ocaq-pir adlanırlırlar

Mən gülərek: "Mənasını tapa bilməyin sözləri mənim emailimə göndər. Heç bir lügətə baxmayacağam və bir heftəyə həmin sözler mənə çalarları ilə senin stolunun üstündə olacaq", dedim. Etiraz etməsə də mənə şübhə ilə baxırdı. Sənki demək isteyirdi: "Nə kələyin var? Məni işə salıbsan indi də bələ deyirsen."

Dəyişime tərəddüdə yanaşsa da axşam emailime 30-a yaxın söz göndərdi. Həmin sözlərin mənasını men heç cür tapa bilməzdəm. Krimdəki dostlarımı məktub yazdım və sözləri de göndərdim. Sözlərin hamısı mənə çalarları ilə yazılışdırı. Özü də onların hənsi dialektde işlədildiyi də göstərilmişdi. Mən mənələri Ramiz Əskərə göndərəndə heç bir-iki saat çəkməmişdi zəng vurdu. Əhvali çox yaxşı idi. Gülərek: "Krimli dilçilərin e-mailərini mənə göndər, dəha sənə

yimdən oldu.

Bir dəfə də türkmen şairi Məxdumqulu mövzusunda xeyli höctəşəkdi. Ramiz Əskərə görə Məxdumqulu kimi Azərbaycanda 19-cu yüzildə yaşamış onlara şair var idi. Mən isə onu Məxdumqulunu ciddi oxumadığına görə çox ittiham etdim. Hərə fikirində qaldı. Bir neçə gün sonra ona Məxdumqulunun bir vücutnaməsini göndərdim. Gecənin yarısı zəng vurdu. Adətən o gecələri işləməyi sevirdi. Mən isə saat 1-2 olanda yatırdım. Səsini eşidən də bildim ki, Məxdumqulunun vücutnaməsinin təsiri altındadır. Təklif etdi ki, sabah görüşək. Mən de qəsədən mizildənəraq: "Qoymazsan yatam, bunu sabah da deye bilərdin", dedim. Mənim gileyimə baxmayaq telefonda yarım saatdan çox dənisi. Onu həyətənləndirən şairin əsərinin ana bətəndə döllənməsinin

2022-ci ildə Enver Paşa haqqında ikicildilik kitab oxuduğunu və əvvələməyə başladığını söylədi. Mən narazılığımı bildirdim. Xeyli höctəşəkdi. O, əsərin Azərbaycan oxucusu üçün maraqlı olduğunu inandırmağa çalışırdı. Mən isə onun daha

sanballı ve önemli əsərlər çevirmesini isteyirdim. Əlişi Nəvainin "Xəmse" nini və neçə elmi əsəri ni dilimizə çevirmiş, olduqca deyərli araşdırımlar aparmış Ramiz Əskər üçün bu kitabı çox yüngül sayırdım.

Cox giley-güzardan sonra: "Sən çox insafsızsan. Enver Paşa haqqında kitabın 70-80 sehi-fəsini çevirmişdim. İndi deyirsən onu qoy, türkmenlərin "Goroğlu" dastanlarını nəşrə hazırla. Əlimdə də çevirməyə kitab yoxdur" dedi. Mən ona vəd etdim ki, Türkmen "Goroğlu" dastanlarını variantları ilə birgə getirəcəm. Beləcə razılaşdıq. Düzdüz başlanğıcda bir az kömək etdim. Həmisi kimi sonra işi Ramizin öhdəsinə buraxdım. O, bacısı, folklorşunas alim Nailə Əskəri bu işə qoşdu. Geçəyi-gündüze qataraq qısa bir zamanda "Goroğlu, Türkmen qəhrəmanlıq dastanı" kitabı-

ni dilimizə çevirdilər, geniş araşdırma və şərhlerlə nəşrə hazırladılar. Mətndə çoxlu arxaik, etnoqrafiq hissələr olduğundan iş hecdə asan getmirdi. Buna baxmayaraq Allaha çox şükür ki, işi tənamladılar. Heyif ki, Ramiz Əskər kitabların hamisini nəşrini görə bilmədi. Onun türkmen ədəbiyyatı ilə bağlı son əsərlərindən bir de "Türkmen ədəbiyyatı tədqiqatları" kitabı oldu.

Ramiz Əskərin bir mövzuya yönəldimək o qədər də asan olmurdu. Cənki informasiyaları çox olduğundan beynində onlara layihəsi olurdu. Bəzəri planlaşdırıldığı mövzunun yerini dəyişmək üçün dəfələrlə səhəbat etməli olurdu. Razılığa gələndən sonra qarşısında dumqaq olmurdı.

Bir dəfə öldük-biçdik ki, Əlişir Nəvainin türk dilində yazılmış ilk "Xəmse"ni nəşrə hazırlasın. Önce razılıq vermirdi. Əlişir Nə-

vai haqqında bilgisi geniş olduğundan yükün ağırlığını görürdü. Elə ki, işe başlaşıdı ondan sonra Ramiz Əskəri durdurmaq olmurdı. "Xəmse"ni nəşrə hazırlamağa başlayandan sonra mövzunun əzəməti onu özüne elə çəkirdi ki, qopa bilmirdi. Buna görə də nəinki Əlişir Nəvainin "Xəmse"ni çevirdi, başqa elmi və bedii əsərlərini də çapa hazırladı.

Kitab daşımaqdan yorulmadı, bezməzdi. Oğlu, qızı yaşda olanlar da ondan kitab istəyəndə utandılarından heç zaman nə pulunu istəyə bilməz, nə də gel filan yerdən apar deməzdi. Özü getirib verədi. Bu məsələdə də xasiyyətlərimizdə oxşarlıq vardi. Araşdırma aparılanlar, dissertasiya yazarları ədəbiyyat, qaynaq axtaranda aparıb Ramizin Əskərin hazırladığı kitabları verərdim. 20-dən çox kitabına məni redaktor yazmışdı. Buna etiraz-

hazırlayan araşdırıcı

Səkildə professor Ramiz Əskər, Aşxabaddakı Türkmen-Türk Universitetini türkiyəli müəllimi Zəki Bektaş, Avrasiya Universitetinin professoru Elmira Fikrətqızı və sağdan arxada Nurmammed Kılıcdurduyev Mərv(Mair) şəhərində Molla Nəpəs simpoziumunda

Səkildə Ramiz Əskər və Elmira Fikrətqızı Mərv(Mair) şəhərində keçirilən Molla Nəpəs simpoziumunda Türkmen aqsaqqalları arasında

edərək deyəndə: "Bu kitablara mənim adımın redaktor kimi yazılması doğru deyil. Mən onların ön sözlerini diqqətlə oxuyub sənənle fikirlərimi bölüşürəm. Olsalısa bəzi çevrilərində alınmış sözlərin arxaik, dialektlərdə işlənən və ya Türk xalqlarında rastlaşdırılmış sözlərə əvzələnməsini istəyirəm. Sən də onlardan ağılnabatından yararlanırsın. Bu halda olsa-olsa mənim adımı məsləhətçi yazman doğru olar." Cavabı təxminən beş olardı: "Əlyazmamı oxuyubsan? Görüşəndə və ya telefonda fikirlərini deyibsen? Bitdi! Redakte beş olmalıdır. Vacib deyil ki, redaktor qələmi elinə alıb çizma-qara etsin və ya korrektura işi görsün."

Son illər şəkər və ürək xəstəliyi onu əldən salsa da yaradıcılarından qalmırdı. Yenə də həsədəpanılaçq dərəcədə məhsuldar işləyirdi. Xanımının dünyasını dəyişməsi onun işini xeyli çətinləşdirmişdi. Vaxtında çayını çörəyini hazırlayıb verən, tərəyəndə paltannı dəyişən olmurdı. Qızları, bacıları nə qədər qulluğunda dursalar da onlar Solmazın yerini vermirdilər.

Ramiz Əskərə əcəl imkan vermədi ki, Türk xalqları haqqında 100 kitabı nəşr etdirib Azərbaycan oxucunsa çatdırınsın. 2024-cü il mayın 24-də bu dündən köçdü.